

ČERNO BIELE SVETLY

VEDA

Tatiana
Podolinská,
Tomáš
Hrustič (eds.)

Rómovia
v majoritnej
spoločnosti
na Slovensku

Čierno-biele svety

Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku

**Tatiana Podolinská,
Tomáš Hrustič (eds.)**

Bratislava 2015

VEDA

Ústav etnológie
Slovenskej akadémie vied

Publikácia vznikla v rámci projektu

VEGA 2/0014/11

„Rómovia v majoritnej spoločnosti:

výskum modelov vzájomného spolužitia“

a s finančným príspevom projektu

VEGA 2/0099/15

„Nálepka Róm – emické a etické reflexie

a ich spoločenské dopady“.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 23

Recenzenti:

Martin Fotta, PhD.

PhDr. Michal Vašečka, PhD.

Kimmo Granqvist, PhD.

Prof. Mgr. Milan Kováč, PhD.

Editori:

Mgr. Tatiana Podolinská, PhD.,

Ústav etnológie SAV, Bratislava

Mgr. Tomáš Hrustič, PhD.,

Ústav etnológie SAV, Bratislava

Autori:

© Andrej Belák, Jan Červenka,

Milan Hrabovský, Richard Filčák,

Andrej Findor, Jan Grill,

Markéta Hajská, Tomáš Hrustič,

Eva Krekovičová, Pavel Kubaník,

Zuzana Maďarová, Arne Mann,

Kvetoslava Matlovičová,

Elena Marushiakova, Eva Mazárová,

Alexander Mušinka,

Alexandra Ostertágová, Zuzana Panczová,

Tatiana Podolinská, Vesselin Popov,

Daniel Škobla, 2015

© Ústav etnológie SAV, Bratislava 2015

© VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava 2015

preklad © Mgr. Judita Takáčová

jazyková korektúra © Emil Borčín

dizajn a grafická úprava © Matúš Hnát

ISBN 978-80-224-1413-5

- 6 EDITORSKÁ POZNÁMKA
(TATIANA PODOLINSKÁ, TOMÁŠ HRUSTIČ)
- 10 Čierno-biele svety. Idey, optiky,
koncepty a výzvy
(TATIANA PODOLINSKÁ)

I. „ČIERNO-BIELE POLITIKY“

II. KDE A AKO ŽIJEME?

	Diskurzy, postoje a možnosti participácie		Socioekonomické obrazy dvoch rôznych svetov
40	1. Anticiganizmus ako bariéra k inklúzii Rómov (MILAN HRABOVSKÝ)	146	1. Historické premeny štruktúry medzikultúrnych vzťahov. Formy spolužitia v prípade Tarkoviec na východnom Slovensku (JAN GRILL)
60	2. Vplyv orientalizmu vo vede a v politike na spolunažívanie Rómov s majoritnou spoločnosťou (ELENA MARUSHIAKOVA, VESSELIN POPOV)	172	2. Segregovaní Rómovia a zdravotné politiky: etické a praktické rozpory (ANDREJ BELÁK)
84	3. Morálne základy sporu o sociálnu spravodlivosť na Slovensku (ANDREJ FINDOR, ZUZANA MAĎAROVÁ, ALEXANDRA OSTERTÁGOVÁ)	208	3. Emické vnímanie úžery v segregovaných rómskych osadách na východnom Slovensku (TOMÁŠ HRUSTIČ)
104	4. „Záleží na nás, ako sa dohodneme“. Prehľad rómskej politickej participácie na Slovensku (1990 – 2014) (TOMÁŠ HRUSTIČ)	224	4. <i>Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013</i> ako pramenná databáza pre analýzu situácie Rómov na Slovensku a jeho potenciál pre ďalšie výskumy a analýzy (ALEXANDER MUŠINKA, KVETOSLAVA MATLOVIČOVÁ)

- 248 5. „A studňu si nechali zamrznúť...“. Lokálne mocenské pole a prístup obyvateľov rómskych osád k pitnej vode (DANIEL ŠKOBLA, RICHARD FILČÁK) 284 OBRAZOVÁ PRÍLOHA
- 264 6. *Ade, káj amen dživas/* „Tu, kde žijeme“ (k interpretácii a vnímaniu priestoru u Rómov z Gelnice na príklade vybraných sídelných celkov) (EVA MAZÁROVÁ)

III. AKO O SEBE HOVORÍME?

	Jazykové a sociálne obrazy Róma ako nástroje na udržiavanie sveta „čiernych“ a sveta „bielych“	416	5. Obrazy Žida a Róma v humoristicko-satirickom časopise <i>Kociúr</i> (ZUZANA PANCZOVÁ)
324	1. „Cikán, Gypsy & Rom“ – dynamika pojmenovávania Romů v rôznych diskurzoch (JAN ČERVENKA)	438	6. Etnické stereotypy ako zdroje vtipov o Rómoch (ARNE B. MANN)
346	2. <i>Gažikanes vaj romanes?</i> Jazykové postoje olašských Romů jedné východoslovenské komunity ke třem místně užívaným jazykům (MARKÉTA HAJSKÁ)	480	7. „Si Róm a môžeš byť kým chceš!“ Redefinícia <i>romipen</i> v pentekostálnom pastoračnom diskurze (TATIANA PODOLINSKÁ)
		524	RESUMÉ
374	3. „Hra na knížky“. Poznámky k akvizíci slovenštiny v Gavu (PAVEL KUBANÍK)	546	LITERATÚRA
398	4. Komická figúrka Róma na Slovensku v premenách času. Na príklade anekdot a karikatúr (EVA KREKOVIČOVÁ)	574	ZOZNAM ILUSTRÁCIÍ V OBRAZOVEJ PRÍLOHE
		576	REGISTRE
		588	O AUTOROCH

Editorská poznámka

Kniha, ktorú čitateľ dostáva do rúk, vznikala niekoľko rokov v Ústave etnológie Slovenskej akadémie vied, odkiaľ pochádza aj jadro autorského kolektívu. Väčšina textov je úplne nová, doteraz nepublikovaná, pripravená špeciálne pre potreby tejto publikácie. Niektorí autori dáta pre svoje príspevky zhromaždili v rámci iných projektov, čo je vždy uvedené v prvých poznámkach ich textov. Predkladaná publikácia ako celok je hlavným výsledkom grantového projektu VEGA 2/0014/11 *Rómovia v majoritnej spoločnosti: výskum modelov vzájomného spolužitia*. Keďže sa finalizácia diela predĺžila aj do roku 2015, do rukopisu sme napokon doplnili dve nové kapitoly, ktoré už boli pripravené v rámci ďalšieho projektu VEGA 2/0099/15 *Nálepka „Róm“ – emické a etické reflexie a ich spoločenské dopady*.

Publikáciu tvoria slovenské a české texty. České príspevky sme vzhľadom na predpokladanú bezproblémovú jazykovú kompetenciu slovenčiny a češtiny odbornej obce v Čechách i na Slovensku nechali v pôvodnom znení. Dva texty od autorov Eleny Marushiakovej, Vesselina Popova a Jana Grilla boli pôvodne akceptované i recenzované v anglickom jazyku. Recenzné pripomienky i všetky korektúry boli vnášané už do slovenských prekladov pôvodných textov. Na tomto mieste patrí naše poďakovanie prekladateľke Judite Takáčovej za kompetentný preklad terminologicky náročných špecializovaných odborných textov. V tomto smere sa ukázala zložitost' a potrebnost' prekladov z anglického jazyka do slovenčiny. V prípade niektorých termínov, najmä v texte Jana Grilla, sme sa nemohli oprieť o predchádzajúci slovenský precedens, a tak sa terminológia, resp. preklad miestami rodili v intenzívnej diskusii editorov a autora textu, a to napriek jazykovej kompetencii autora v českom i slovenskom jazyku.

Editori pri redakčných prácach okrem formálnych znakov textov (spôsob citovania literatúry a odkazov na pramene, používania kurzívy či citácií priamej reči informátoriek a informátorov, odkazov na tabuľky, grafy a obrazovú prílohu) do určitej miery jednotili a upravovali štylistický charakter textov, aby publikácia pôsobila v záverečnom výsledku ako pokiaľ možno koherentný celok. Niektoré príspevky majú viac charakter odborného textu, iné sú striktne vedecké. Túto jemnú dištinkciu (voľbu druhu odbornej výpovede) sme upravovali len minimálne. Podobne sme citlivo upravovali a viac-menej rešpektovali osobitosť autorských štýlov. Predložené texty sú tak výsledkom troch priebežných a štvrtej finálnej editorskej korektúry, dvoch autorských (vrátane zapracovania recenzných, editorských a jazykových pripomienok) a dvoch jazykových korektúr. V tomto smere patrí naše poďakovanie všetkým autorom i jazykovému redaktorovi publikácie Emilovi Borčinovi z VEDY, vydavateľstva SAV, za ústretovosť a trpezlivosť v zdanlivo „nekonečnom príbehu“ finalizácie rukopisu publikácie.

Na tomto mieste tiež patrí naše veľké poďakovanie recenzentom publikácie Kimmovi Granqvistovi (Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, Romani Language and Culture, University of Helsinki), Martinovi Fottovi (School of Anthropology and Conservation, University of Kent), Michalovi Vašečkovi z Fakulty sociálnych vied Masarykovej univerzity v Brne a Milanovi Kováčovi z Katedry porovnávacej religionistiky FiF UK v Bratislave za cenné komentáre a recenzné pripomienky k autorským rukopisom.

V publikácii sme sa museli vyrovnáť s pre nás nie úplne samozrejým rozhodnutím, ako budeme písať (a vnímať) v textoch frekventovaný výraz „Neróm“.¹ Ako v odbornej literatúre používané alternatívy sa ponúkali zápisy „neróm“, resp. „ne-Róm“ a „neRóm“. V českom pravopise sme sa po diskusii s autormi českých príspevkov rozhodli rešpektovať českú ortografickú normu, v ktorej je stanovený zápis „Nerom“ (podobne ako „Nečech“, „Neněmec“).² Podobná diskusia prebehla i medzi autormi slovenských textov. Napokon sme ako editori prijali úzus, že budeme v tomto smere rešpektovať slovenskú pravopisnú normu.³ V celej publikácii preto konzekventne používame v slovenčine výraz „Neróm“ a v češtine výraz „Nerom“.

Pre korektnosť tu však uvedme (podľa nášho názoru opodstatnené) protiargumenty niektorých autoriek a autorov voči takémuto postupu, ktorý vníma výraz „Neróm“ ako etnonym, hoci je zrejmé, že takáto etnicita nejestvuje a ani sa s ňou nikto systematicky neidentifikuje. V súlade s týmto argumentom by sa teda buď malo používať malé „n“ vo výraze „neróm“ (ako všeobecné meno príslušníka antropologicky vymedzovanej skupiny a pendant rómskeho výrazu „gádžo“), alebo by sa takéto označenie nemalo vôbec používať. V prospech výrazu „ne-Róm“, resp. neRóm, možno argumentovať veľmi podobne, teda vnímaním „ne-Róma“ ako člena antropologicky vymedzenej skupiny, ktorá môže jednak pozostávať z viacerých etník a jednak nemusí byť vnímaná primárne na etnickej báze. Je to teda opisné vyjadrenie širokej skupiny/skupín ľudí, ktorých spoločnou charakteristikou je, že nie sú Rómovia. Ortografia veľkého „R“ v prípade jestvujúceho etnika Róm/Rómovia potom už len rešpektuje pravopisnú normu písania etnonymov ako vlastných mien. (Podobným spôsobom celú problematiku rieši anglosaská norma, ktorá ustáľuje ortografický zápis „non-Roma“.)

Na zváženie bolo i použitie veľkého „G“ vo výraze „Gádžo“, ak je použitý v rovnakom kontexte ako „Neróm“ (v prípadoch kontextuálnej významovej ekvivalencie oboch termínov). Napokon sme sa však opätovne vo všetkých kontextoch použitia rómskeho označenia pre Neróma – „gádžo“ pridržali pravopisnej normy oboch jazykov a konzekventne ho v celej publikácii píšeme s malým „g“.⁴ Niektorí autori používajú pri tomto výraze kurzívu, ak chcú zdôrazniť jeho rómsky pôvod. Slovo „gádžo“ má napokon niekedy len „metaforický význam“, resp. Rómo-

¹ Diskusia sa prirodzene týka aj výrazov „Nerómka“ a „Nerómovia“.

² K tomu pozri internetovú jazykovú príručku Ústavu pro jazyk český AV ČR, v.v.i. <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=Ne%C4%8Dech&Hledej=Hledej#brefi> (navštívené 6. 8. 2015): „S veľkým písmenem se píšou i obyvatelská jména utvořená od spojení přídatného a podstatného jména, třebaže se v tomto spojení přídatné jméno píše s malým písmenem: *střední Čechy - Středočech, západní Evropa - Západoevropán*. S veľkým písmenem se rovněž píšou výrazy s předponami (např. *ne-, ultra-, pro-*), pokud se základové slovo píše s veľkým písmenem (např. *Nečech, Ultračech, Proevropan*)“.

³ Pozri napríklad <http://slovník.azet.sk/pravopis/slovník-sj/?q=Neslovák>, <http://www.rozhlas.sk/Slovak---Neslovak-Rom---Nerom?l=1&c=o&i=20873&p=1> (navští-

vené 6. 8. 2015). Opreli sme sa aj o konzultáciu s jazykovednou poradňou Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra (Iveta Jančová, jazykovedná poradňa JÚLŠ, č. l. JP-114/09, zo dňa 21. 1. 2009; za láskavé sprostredkovanie odpovede ďakujeme Marekovi Hojsíkovi): „Pomenovanie *Neróm* sa píše v uvedenej podobe s veľkým začiatočným písmenom, rovnako ako napr. podobne utvorené pomenovania *Neslovák, Exrakúšan, Praslovan* (porov. Pravidlá slovenského pravopisu, kap. Mená ľudí a živých bytostí, aj na www.juls.savba.sk).“ 6. 8. 2015).

⁴ Pozri <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=Gad%C5%BEo&Hledej=Hledej>: „gadža, -i m <cik> (z hľadiska Romů) označení pro neromského spoluobčana“ (navštívené 6. 8. 2015) a „gadžo a mn. č. ovia muž. r.; gadžovský; gadžovský prísl“ pozri <http://slovník.azet.sk/pravopis/pravidla-pravopisu/?q=Gad%C5%BEo> (navštívené 6. 8. 2015).

⁵ K tomu pozri <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=Ne%C4%8Dech&Hledej=Hledej#brefi>: „Existuje skupina podstatných jmen, která lze chápat jako vlastní i jako obecná, a psát je proto jak s veľkým, tak s malým počátečním písmenem. O způsobu psaní rozhoduje význam. Náleží sem: a) jména Žid/žid, Mongol/mongol, Cikán/cikán. Velké písmeno se píše, pokud tato jména označují příslušníky národa, malé písmeno tehdy, jestliže označují příslušníky antropologické skupiny: mongol, cikán nebo náboženského vyznání: žid. Ke jménu Cikán/cikán: již delší dobu se jako oficiální název pro označení příslušníka národa používá výraz Rom“ (navštívené 6. 8. 2015).

⁶ Podobne ako pri výrazoch „černoč“, „beloch“ a „indián“ (v oboch jazykoch sa vnímajú ako všeobecné pomenovania príslušníka antropologickej skupiny.

⁷ Editori na tomto mieste ďakujú aj Viktorovi Elšíkovi, ktorý im v emailovej korešpondencii poskytol cennú konzultáciu k ortografii spomínaných výrazov.

⁸ „Slovo *Rom* (slovenská varianta *Róm*) jako pojmenování označující obecně všechny romské skupiny ve světě má sice řadu nevýhod, v současném českém a slovenském diskurzu (...) má však největší potenciál neutrality, bezpříznakovosti, což souvisí i s jeho zažitím v řadě stylových vrstev, zejména za poslední dvě dekády. Tím by se jevílo jako nejvhodnější základní termín, protože označovanou populaci nejméně interpretuje. K němu musejí samozřejmě v některých kontextech (například historickém či při některých parafrázích, případně i tam, kde je potřeba skutečně tyto termíny vymezit proti sobě) přistupovat pojmy *Cikán/Cigán* či exonyma z jiných jazyků“ (pozri príspevok Jana Červenku v tejto publikácii).

via a aj Nerómovia ho zvyknú používať v otvorene pejoratívnom význame. Zároveň je ešte dôležité spomenúť, že niektorí autori používajú tento termín s dĺžňom na „a“ („gádžo“) a niektorí autori s krátkym „a“ („gadžo“). V týchto prípadoch sme použitie slova s dĺžňom alebo bez dĺžňa nechali v podobe, ktorú použili samotní autori.

V prípade výrazov „cigán“ („cigán“)/„Cigán“ („Cigán“) sme sa opäť držali platných pravopisných úzov. Výraz Cigán/Cigán s veľkým začiatočným písmenom nechávame, iba ak bolo použité v rámci výpovede v priamej reči a informátor mal na mysli príslušníka etnika (často zámerne v hanlivom duchu). V prípade autorskej výpovede všade dôsledne používame v tejto súvislosti výraz Róm.⁵ Výraz „cigán“ („cigán“) s malým „c“ používame všade tam, kde sa vníma ako všeobecné označenie príslušníka antropologickej vymedzenej skupiny ľudí.^{6,7} Tomuto problému sa napokon v publikácii venuje samostatný príspevok Jana Červenku. Autor sa v ňom podrobne venuje problematike používania etnonymu Róm a korektným možnostiam prekladu anglického výrazu „Gypsy“ do češtiny i slovenčiny. Okrem iného tiež upozorňuje na citlivosť k historickému kontextu a navrhuje pre kontexty staršie ako polovica 20. storočia zvažovať aj použitie historicky korektných etnonymov „Cigán“, resp. „Cigán“ v neutrálnom význame.⁸

V publikácii sme zjednotili spôsob používania kurzívy. *Kurzíva* sa používa v prípade názvov diel a časopisov, v prípade prvého výskytu názvov termínov, pojmov a teoretických konceptov (pre ďalší výskyt už autor môže použiť úvodzovky alebo obyčajný font). Z jazykov je vyhradená pre rómske a latinské výrazy. Výpovede rómskych informátoriek a informátorov, ak boli v slovenčine alebo miestnom nárečovom dialekte, ostali vyznačené ako priama reč (v úvodzovkách) bez kurzívy. V zásade sme sa vyhýbali kombinácii úvodzovky a kurzívy, teda duplicitnému grafickému označeniu priamej reči.

Výsledná forma grafiky obálky i publikácie sa zrodila z dlhších inšpiratívnych diskusií s grafikom Matúšom Hnátom. Filozofia obálky je tak ladená v duchu filozofie publikácie. Grafika jednoznačne vyjadruje dva vnútorne podobne konštruované koncepty dvoch rôznych svetov. Zrkadlovosť a protistojnosť, resp. protisvetovosť týchto svetov je vecou *ars poetika* umelca. Návrh obálky aj farebnosť publikácie sa zámerne obmedzuje na zjednodušujúcu čiernobielu optiku. Svet, ktorý nepoznáme, resp. nepoznáme z vlastnej skúsenosti, máme tendenciu vnímať ako svet inverzný, svet, ktorý je opakom toho „nášho“. Je to tajuplný svet. Je neznámy, potenciálne nebezpečný a s veľkou pravdepodobnosťou aj zlý. Máme tendenciu si ho zjednodušovať a démonizovať. Alebo naopak – romanticky idealizovať. Zároveň nás niečím odpudzuje i priťahuje a radi by sme otvorili jeho trinástu komnatu alebo aspoň nazreli do jej kľúčovej dierky. Veríme, že to čitateľovi umožní práve táto knižka.